

ЕТИЧНІ (ДЕОНТОЛОГІЧНІ) ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

ETHICAL (DEONTOLOGICAL) PRINCIPLES OF THE PROFESSION OF LAWYER UKRAINE AND THE EU

Святоцька В.О.,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дослідження присвячено аналізу деонтологічних стандартів професійної діяльності адвоката, закріплених національними та міжнародними актами. Розкривається поняття та сутність деонтологічних стандартів професійної діяльності адвокатів в Україні та країнах ЄС. Аналізуються міжнародні акти, які регламентують правила професійної етики для адвокатів з країн-членів ЄС.

Ключові слова: адвокат, деонтологічні засади, професійна діяльність адвоката, адвокатська етика, деонтологічні стандарти, адвокатська діяльність.

Исследование посвящено анализу деонтологических стандартов профессиональной деятельности адвоката, закрепленных национальными и международными актами. Раскрывается понятие и сущность деонтологических стандартов профессиональной деятельности адвокатов в Украине и странах ЕС. Анализируются международные акты, регламентирующие правила профессиональной этики для адвокатов из стран-членов ЕС.

Ключевые слова: адвокат, деонтологические принципы, профессиональная деятельность адвоката, адвокатская этика, деонтологические стандарты, адвокатская деятельность.

Research is devoted to the analysis of ethical standards of professional attorney activity, enshrined by national and international acts. The notion and the essence of ethical professional standards of lawyers in Ukraine and the EU. Analyzed international acts regulating the rules of professional conduct for lawyers from the EU member states.

Key words: attorney, deontological principles, professional activities attorney, attorney ethics, deontological standards, advocacy.

На кожного адвоката покладається низка прав і обов'язків, яких він повинен дотримуватися, здійснюючи свою професійну діяльність. Особливе місце серед обов'язків адвоката займають морально-етичні зобов'язання. Адвокатська етика, власне, й визначає деонтологічні стандарти діяльності адвоката, тобто сукупність професійних і особистих вимог, які ставляться до адвоката.

Слово «деонтологія» утворилось від «онтологія» – від грец. «ontos» – «суше», а «deon (deontos)» – «потрібне, необхідне» і «логія» – «слово», «поняття», «вчення» [1]. Етимологічно деонтологія – це наука про належне. Терміном «деонтологія» інколи позначають розділ етики, який вивчає проблеми обов'язку людини, сферу належного, форми моральних вимог. Вперше у 1834 році було опубліковано працю відомого правознавця Ієремії Бентама під назвою «Деонтологія або Наука про мораль», в якій вчений відстоює власне бачення обов'язку і моралі і вважає, що деонтологія формує основу предмету будь якої науки. Р. Шмоткін під юридичною деонтологією розглядає систему загальних знань про юридичну науку та практику, а також сукупність вимог до професійних і особистих якостей юриста [2].

Відомий вчений і практикуючий адвокат М. Барщевський до предмету адвокатської етики відносить визначену корпоративними правилами належну поведінку члена адвокатської асоціації в тих випадках, коли правові норми не встановлюють для нього конкретних правил поведінки. На думку вченого, великою помилкою було б вважати, що формування системи етичних норм професійної поведінки адвоката (які безумовно обмежать свободу дій адвоката), в тій чи іншій мірі зможе перешкодити виконанню адвокатом його професійних обов'язків, адже «професійні обов'язки адвоката» – це не тільки те, що треба робити, а й те, як це дозволено робити [3, с. 50].

С. Компанейцев деонтологічні засади діяльності адвокатів визначає як систему деонтологічних принципів і норм, які спрямовані на забезпечення належної професійної поведінки адвокатів при захисті інтересів особи. Деонтологічні норми автор визначає як норми права і

норми моралі, які зливаються воедино та служать певним стандартом поведінки для адвоката, що включає в себе і професійний обов'язок. Під професійним обов'язком адвоката автор розглядає діяльність адвоката, спрямовану на реалізацію його основних завдань та функцій, яка здійснюється з врахуванням рівня правової культури, правової свідомості, з відображенням глибокого усвідомлення необхідності професійного захисту інтересів особи, реалізується через сферу особистих і професійних якостей адвоката, ґрунтується на принципах моралі, які склалися в адвокатурі та визначають професійний такт. Професійний обов'язок адвоката має моральне підґрунтя та наділений правовими властивостями, що становить зміст цього обов'язку. Поєднання морального та правового у змісті професійного обов'язку адвоката відбувається за принципом морального обґрунтування правових норм, тобто правовий аспект професійного обов'язку адвоката повинен ґрунтуватися на моральних основах суспільного життя. Рівень усвідомлення обов'язків, що покладаються на адвоката є однією з найактуальніших проблем деонтології. Реноме адвокатури залежить від рівня виконання професійних обов'язків кожним адвокатом, а тому способи надання юридичної допомоги мають бути не тільки законними, але й високоморальними. Деонтологічні принципи адвокатської діяльності розглядаються автором як вихідні, керівні положення, на яких ґрунтується та розвивається будь-яка активність адвоката в особистісній та професійній сферах його діяльності [4, с. 46-81]. В той же час О. Бойков вважає, що принципами етики адвоката є її загальні та керівні положення, які розвивають та доповнюють обов'язкові для всіх норми суспільної моралі відносно специфіки умов адвокатської діяльності. Дослідник також виділяє два «деонтологічні рівні діяльності адвокатів» – професійний та особистісний. Особистісний рівень діяльності адвоката включає в себе як особисті якості, так і професійні та організаційні якості. Рівень професійної діяльності адвоката включає в себе всі взаємовідносини, які виникають у процесі виконання обов'язків [4, с. 46-81].

У статті завданням ми поставили дослідити деонтологічні стандарти професійної діяльності адвокатів, за-

кріплених національними та міжнародними нормативно-правовими актами. Зупинимось також на діяльності міжнародних юридичних співтовариств, які шляхом об'єднання та обміну досвідом сформулювали спільні деонтологічні засади діяльності адвокатів у міжнародній спільноті.

Багатолітній практичний досвід адвокатури, а також звичаї та традиції в її діяльності сформулювали спільну для всієї міжнародної юридичної спільноти модель юриста (адвоката, правника). Звернемося насамперед до збірника традицій французької адвокатури, написаного видатним юристом М. Молло, який у XIX столітті у своїй праці «Правила адвокатської професії у Франції» сформулював професійні та особисті вимоги, яким повинен відповідати адвокат. Автор зокрема формулює таку вимогу (якість) до адвоката: «Адвокат повинен бути скромним і незалежним, чесним і педантичним, правдивим і стриманим, поміркованим та безкорисним. Незалежність адвоката є одним з основних принципів адвокатської діяльності, яка є правом адвоката і обов'язком. Незалежним адвокат буде тоді, коли буде поміркованим. Його поміркованість має бути у всьому, адже поміркованість зберігає благородство душі, силу розуму, дає владу над пристрастями, а всі ці якості необхідні адвокату. Гідність адвоката є гідністю усього адвокатського стану, тому Рада адвокатів має право вимагати від адвоката звіт про його суспільні діяння. Адвокат ніколи не повинен забувати про свою присягу, яка є для нього релігією та законом» [5, с. 1-34]. М. Молло мріяв, аби його праця набула інтернаціонального значення і у цьому зв'язку слід відзначити, що принципи адвокатської діяльності, закладені названим французьким вченим у 1842 році лягли в основу законодавства, що регламентує адвокатську діяльність сучасної Франції [6]. Так, Постанова 2005-790, яка прийнята у Франції 12 липня 2005 року, регламентує правила етики юридичної професії. Стаття 2 Постанови визначає адвокатуру ліберальною і незалежною професією, а ст. 3 зобов'язує адвокатів виконувати свої обов'язки з гідністю, совістю, незалежністю, цілісністю і людяністю, дотримуючись присяги. Обов'язком також є дотримання принципів честі, вірності, безкорисливості, колегіальності, конфіденційності, помірності і любов'язності, самовідданості, працьовитості і обачності [7].

У другій половині XX століття відомі радянські вчені-правознавці, С. Алексєєв та В. Яковлев сформулювали схожу з французькою модель юриста, у тому числі і адвоката, який повинен відповідати таким вимогам, як: високий інтелектуальний, культурний та духовний рівень; розвинута юридична культура та мислення; знання законодавства та практики його застосування; загальноюридичні практичні навички; загальнокомунікативні навички; ораторське мистецтво; навички роботи з людьми та знання їхньої психології; здатність до публічних виступів; навички науково-дослідницької роботи; високий моральний рівень, що передбачає дотримання певних етичних принципів, таких, як чесність, повага до інших та увага до людей [8, с. 73-81].

Отже, моральні вимоги, які були сформульовані до професії адвоката ще на початку XIX століття, сьогодні систематизовані, удосконалені, регламентовані низкою міжнародних документів та закріплені національними деонтологічними кодексами поведінки адвокатів різних держав.

Так, зокрема, в Україні діють національні та міжнародні деонтологічні (етичні) кодекси поведінки адвокатів. Варто зазначити, що розробка таких кодексів на національному рівні є обов'язком кожної держави-члена Ради Європи, а, отже, і України. Про це йдеться в Рекомендації № R (2000) 21 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо свободи здійснення адвокатської діяльності. Документ визначає обов'язком адвокатських колегій та ін-

ших професійних об'єднань адвокатів розробити професійні стандарти і кодекси поведінки та забезпечити, щоб під час захисту законних прав та інтересів своїх клієнтів адвокати були зобов'язані діяти незалежно, сумлінно і справедливо [9].

Разом з тим, на думку О. Скакун, ухвалені національні та міжнародні етичні кодекси виходять за межі нормативів етичної культури і містять у собі широкий спектр прав і обов'язків членів відповідних юридичних співтовариств. Забезпеченість норм, які містяться в етичних кодексах залежать від суб'єктів їх ухвалення. Такими суб'єктами є національні професійні об'єднання юристів, правотворчі органи держави, а також міжнародні (європейські) організації юристів [10].

На національному рівні засади і вимоги до етичної поведінки адвокатів регламентовані наступним чином. Закон України від 05 липня 2012 року «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає дотримання правил адвокатської етики як одного з основних професійних обов'язків адвоката, які він бере на себе, складаючи Присягу адвоката України. Наслідком недотримання правил адвокатської етики є дисциплінарна відповідальність адвоката [11].

У Правилах адвокатської етики, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року зазначено, що необхідною передумовою повноцінного функціонування адвокатури та виконання нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві є дотримання адвокатами особливих деонтологічних вимог і правил. Дотримання таких вимог розглядається світовою адвокатською спільнотою запорукою функціонування адвокатури. Правила закріплюють наступні принципи адвокатської етики в Україні: незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності; дотримання законності; домінуючі інтересів клієнтів; неприпустимість конфлікту інтересів; конфіденційність; компетентність та добросовісність; повага до адвокатської професії; вимоги до рекламування адвокатської діяльності [12].

Правилами визначено 4 категорії (групи) обов'язків, що покладаються на адвоката при здійсненні ним професійної діяльності: перед клієнтами; перед судом та іншими державними органами; перед колегами-адвокатами та адвокатурою в цілому; перед суспільством [12]. Цікавим є те, що практично такі ж категорії обов'язків адвокатів закріплені і Правилами адвокатської професії у Франції, а саме: загальні обов'язки адвокатів; обов'язки адвокатів перед клієнтами; обов'язки перед колегами-адвокатами; обов'язки адвокатів перед судьями [5]. За такою ж структурою визначені обов'язки адвокатів у більшості міжнародних та національних документів, що регламентують адвокатську діяльність.

Основними міжнародними документами, які закріпили деонтологічні правила поведінки адвокатів, прийнятими міжнародними організаціями юристів (адвокатів) є: Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [13]; Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів [14]; Основні положення про роль адвокатів [15]; Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної Асоціації юристів [16].

Звернемося до стандартів професійної етики адвокатів, закріплених названими міжнародними документами. Одним із перших міжнародних документів, що закріпив правила професійної поведінки юриста (адвоката), який здійснює міжнародну юридичну практику є Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року [13]. Кодекс став взірцевим документом, який закріпив етичні норми поведінки адвокатів для країн-членів ЄС. Документ прийнято з метою подолання складнощів, які виникають у адвокатів при здійсненні міжнарод-

ної практики у просторі ЄС, а також з метою запобігання «подвійної деонтології» у країнах-членах ЄС. У Кодексі висловлено побажання аби тлумачення і застосування національних деонтологічних правил і правил професійної практики здійснювалося у відповідності до положень даного документу. Дотримання адвокатом правил адвокатської асоціації або правового товариства, членом якого він є, є обов'язковим у разі їх відповідності положенням даного Кодексу. Документ закріпив цілий комплекс зобов'язань юридичного і морального характеру, які покладаються на адвоката: зобов'язання перед клієнтом; зобов'язання перед судом та іншими органами влади, з якими адвокат контактує, виступаючи як довірена особа клієнта або від його імені; зобов'язання перед іншими представниками даної професії в цілому і перед будь-яким з колег зокрема; зобов'язання перед суспільством, для членів якого існування вільної незалежної професії поряд з дотриманням правових норм є найважливішою гарантією захисту прав людини перед особою державної влади та інших інтересів суспільства.

Положеннями Кодексу визначено принципи адвокатської діяльності адвокатів країн-учасниць ЄС, а саме: незалежність; довіра і особиста порядність; конфіденційність; дотримання правил інших адвокатських асоціацій та правових товариств; неприпустимість видів діяльності; особиста реклама; домінантність інтересів клієнта; обмеження відповідальності адвоката по відношенню до клієнта; уникнення конфлікту інтересів.

Пункт 1.2. Кодексу визначає сутність правил професійної етики, наголошуючи на добровільності виконання правил професійної етики тими, на кого поширюється їхня дія, з метою забезпечення виконання адвокатом своїх обов'язків так, як це прийнято в будь-якому цивілізованому суспільстві. Наслідком недотримання адвокатом цих Правил є застосування дисциплінарних санкцій. Правила, якими керується будь-яка асоціація адвокатів чи правове товариство, походять від існуючих в них традицій. Вони адаптовані до організації та сфери діяльності професії у відповідній державі-членові, а також до її судових і адміністративних процедур та національного законодавства. Правила різних адвокатських асоціацій та правових товариств ґрунтуються на подібних цінностях і в більшості випадків свідчать про існування загальних для всіх засад. Кодекс закріплює правила поведінки адвоката за межами своєї країни, але виключно на території країни-члена ЄС [13].

Враховуючи багатоміжний міжнародний практичний досвід в галузі адвокатури та специфіку професійної роботи адвоката, Рада адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи 25 листопада 2006 року прийняла Хартію основоположних принципів діяльності європейських адвокатів. На сьогодні Хартія є складовою частиною Загального кодексу поведінки адвокатів Європейського Співтовариства та містить десять основоположних принципів європейської юридичної професії: незалежності та свободи адвоката щодо ведення справи клієнта; конфіденційності та поваги до професійної таємниці; уникнення конфлікту інтересів між клієнтами та між клієнтом і адвокатом; честі і гідності адвокатської професії, чесності та бездоганної репутації окремого адвоката; лояльності до клієнта; справедливого ставлення до клієнта у питаннях винагороди; професійної компетентності адвоката; поваги до колег по професії; поваги до верховенства права та справедливого відправлення правосуддя; саморегулювання адвокатської професії [14].

Відповідно до Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року, адвокати повинні постійно дбати про честь і гідність своєї професії як важливі учасники здійснення правосуддя. Здійснюючи адвокатську діяльність, адвокати повинні додержувати прав людини й основних

свобод, визнаних національним і міжнародним правом, діяти вільно і наполегливо відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм [15].

Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної Асоціації юристів, прийняті у 1990 році в Нью Йорку, з метою вирішення завдання підвищення ролі і значення юристів, закріпили стандарти, які повинні враховуватися і поважатися урядами в процесі розробки загальнонаціонального законодавства та практики його застосування, а також братися до уваги всіма юристами. Керуючись встановленими правилами, стандартами і етичними нормами, адвокати при виконанні своїх обов'язків завжди повинні діяти вільно, чесно і безстрашно, згідно з законними інтересами клієнта і без будь-якого втручання або тиску з боку влади або громадськості [16].

Ще одним орієнтиром етичної поведінки адвокатів країн-членів ЄС є Декларація, прийнята Радою Адвокатур і правничих об'єднань ЄС (Council of the Bars and Law Societies of the European Union) у вересні 1977 року. Документ визначає основні засади, на яких повинні формуватися кодекси адвокатської етики країн-членів ЄС [17].

З метою розробки та запровадження уніфікованих для всіх держав етичних норм адвокатської діяльності ЄС постійно запроваджує загальноприйнятні норми діяльності для адвокатів – членів ЄС. Гострим для ЄС є питання правового регулювання здійснення діяльності адвоката країни-члена ЄС на території іншої країни-члена. З метою гармонізації та уніфікації національних законодавств держав-членів органами ЄС видаються директиви і регламенти, які вирішують правові перешкоди на шляху реалізації здійснення такої діяльності. Важливою в даному напрямку роботи ЄС є Директива Ради ЄС №77/249, яка законодавчо закріплює рівні міжнародної реєстрації професійної діяльності для адвокатів країн-учасниць ЄС, які отримали можливість бути внесеними до таких списків. При здійсненні адвокатом реєстрації засвідчується його державна належність та право займатися адвокатською практикою на території інших країн-учасниць ЄС. Директива визнає адвокатом кожну особу, яка наділена правом займатися такою діяльністю та вказує на обов'язок адвоката дотримуватися норм етики, прийнятих державою, в якій він здійснює адвокатську практику [18].

Ще одним важливим рекомендаційним документом, на який можуть орієнтуватися адвокати, залучені в міжнародну правничу практику є Міжнародний кодекс етики Міжнародної колегії адвокатів (ІВА). Колегія є однією із найбільш репрезентативних міжнародних адвокатських організацій, яка об'єднує 164 адвокатські асоціації та юридичні товариства з усього світу. Рада ІВА визнає, що адвокатська практика в кожній країні сформувалася під впливом правової системи, історичних факторів і рівня економічного розвитку та може відрізнитися, водночас є принципами, які загальні для діяльності всіх адвокатів і не суперечать розбіжностям між ними. Завданням зазначеного Міжнародного кодексу етики є вироблення стандартів, які будуть застосовуватися до юристів всередині кордонів різних держав.

Отже, деонтологічні принципи професійної поведінки адвокатів, закріплені вищезазначеними документами, повинні бути враховані правотворчими національними органами та професійними об'єднаннями юристів при розробці нормативно-правових актів, професійних стандартів та кодексів поведінки адвокатів.

На жаль, на сьогодні ці принципи лише частково імплементовані у національне законодавство в галузі адвокатури.

Практично кожен міжнародний документ, що регламентує адвокатську діяльність, на відміну від національного, містить деонтологічні засади адвокатської діяльності. Порівнюючи деонтологічні засади адвокатської діяльності зарубіжних країн, можна виділити спільні,

притаманні всім країнам риси щодо діяльності адвокатів, а саме: структурованість, етапність процесу навчання майбутніх адвокатів; матеріальне стимулювання виконаної роботи; додержання норм і правил адвокатської етики; збереження адвокатської таємниці; гідність поведінки адвокатів; закріплення у законодавстві більшої кількості обов'язків адвоката, ніж прав тощо. Поряд з тим, існує і низка розбіжностей щодо засад діяльності адвокатів різних європейських країн [4, с. 198-199].

Отже, вироблення спільних деонтологічних засад адвокатської діяльності в країнах ЄС є можливим за умови об'єднання та обміну досвідом. Міжнародна юридична спільнота прагне до такого об'єднання, адже це дозволяє ділитися та запозичувати досвід, а також відкриває можливості для роботи адвокатів в єдиному правовому полі. З метою такого об'єднання у міжнародному просторі створюються міжнародні правничі спілки та міжнародні правничі інституції. Однією з таких інституцій є Рада Адвокатур і правничих об'єднань ЄС (Council of the Bars and Law Societies of the European Union), створена у 1960 році, яка об'єднує 28 адвокатур Європи. Рада є дорадчим органом Ради Європи та постійним представником у Трибуналі Справедливості, Трибуналі Першої інстанції ЄС та в Європейському Суді з прав людини. Рада представляє інтереси адвокатів і правників в ЄС; координує роботу адвокатур і правничих об'єднань; організовує форуми і консультації

з питань діяльності адвокатури та правників; аналізує практику адвокатів і правників та шукає шляхи вирішення проблем, які виникають у практиці; виступає єдиним суб'єктом від імені адвокатур та правників країн-учасниць даної інституції. Ще одним об'єднанням є Міжнародне товариство адвокатів (Union Internationale des Avocats), МСА (UIA) – міжнародна неурядова організація, утворена за ініціативою європейських адвокатів у 1927 році у м. Брюсселі (Бельгія) та володіє статусом консультативного органу при ООН та Раді Європи. Організація має на меті збереження традицій адвокатури різних держав. Товариство об'єднує адвокатів усього світу, вивчає досвід діяльності адвокатур світу в захисті прав громадян, розповсюджує досвід та знання серед адвокатів світу та налагоджує відносини з адвокатськими об'єднаннями різних держав. Варто відзначити, що такий формат спілкування адвокатів у міжнародній спільноті є найбільш популярним.

Деонтологічні стандарти адвокатської діяльності в Україні є «молодими» і, можливо, у чомусь вимагають удосконалення, адже процес побудови інституту адвокатури України відстає на століття, порівняно з європейськими країнами, такими, наприклад, як Франція, Німеччина та ін. А тому запозичення європейського досвіду адвокатської діяльності, яка сьогодні вже є традицією, підкріпленою багатомісячним практичним досвідом, безумовно буде корисним для організації та діяльності адвокатури в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/>
2. Підручники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pidruchniki.com
3. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика / М. Ю. Барщевский. – 2-е изд. испр. – М. : «Профобразование», 2000. – 312 с.
4. Компанейцев С. В. Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні : Дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.01 / С. В. Компанейцев. – К., 2013. – 221 с.
5. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции (1842 г.). Перевод с французского / М. Молло. – М. : Издание Н. П. Шубинского, 1894. – 98 с.
6. Etre avocat en France : Réglementation professionnelle – Les textes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cnb.avocat.fr/Etre-avocat-en-France-Reglementation-professionnelle-Les-textes_a1449.html
7. Decree 2005-790 «Relating to the rules of ethics of legal profession» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cnb.avocat.fr/Etre-avocat-en-France-Reglementation-professionnelle-Les-textes_a1449.html
8. Алексеев С. С. О модели юриста и обучении в юридических вузах / С. С. Алексеев, В. Ф. Яковлев // Правоведение. – 1976. – № 4. – С. 73–81.
9. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua/uploads...29> Рекомендація № R (2000) 21.doc
10. Скакун О. Ф. Питання теорії / О. Ф. Скакун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/23465/1/Skakun.PDF>
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
12. Правила адвокатської етики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdko.org/pravil-advokatskoji-etiki/>
13. Загальний кодекс правил для адвокатів держав Європейського співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343
14. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://caj.org.ua/ua/104/>
15. Основні положення про роль адвокатів 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_835
16. Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної Асоціації Юристів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliograph.com.ua/kodex-9/24.htm>
17. Декларація, прийнята Радою Адвокатур і правничих об'єднань ЄС 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radako.com.ua/news/prezentaciya-proektu-deklaraciyi-shchodo-zahistu-prav-lyudini-u-kriminalnomu-sudochinstvi>
18. Директива Ради ЄС №77/249 від 22 березня 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/2564447/>